

BESZÁMOLÓ ROMÁNIAI TANULMÁNYUTAMRÓL

(ADALÉKOK A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELE ÉS A XX. SZÁZAD MAGYAR IRODALMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ : ARANY, PETELEI, MIKSZÁTH, ADY, SZÉP JERNŐ, EMIL ISAC, MÓRICZ, KOSZTOLÁNYI, BABITS, EMŐD TAMÁS, IGNOTUS, OLÁH GÁBOR és SZABÓ DEZSŐ LEVELEK PUBLIKÁLÁSA.)

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából — a magyar-román kulturális egyezmény keretében — 1954. október 5-e és december 7-e között kéthónapos tanulmányutat tettem a Román Népköztársaságban. Utazásom célja kettős volt : egyrészt — *főleg* — a készülő Ady kritikai kiadás szempontjából és céljaira Ady Endre életművének Erdélyben fellelhető emlékeit kellett leltároznom és összegyűjtenem ; másrészt — emellett — elhatároztam, hogy — amennyire időm engedi — a XX. századi irodalomtörténeti kutatás szempontjából felmérjem az Erdélyben adódó lehetőségeket. E tágas területen belül közvetlen, konkrét feladatomból néhány nagy XX. századi írónk Erdélyben található s aránylag könnyen hozzáférhető irodalmi emlékeinek összegyűjtését tűztem ki célul, hogy ezzel is segítsem a XX. századi szöveggyűjtemény, illetve a készülő egyetemi tankönyv munkálatait. Így már eleve nem jöhetett számításba a két háború közötti erdélyi irodalom emlékeinek kutatása, mert ez a munka önmagában szinte éveket venne igénybe (ezt a romániai magyar irodalomtörténészeknek kell elvégezniök). Munkámat elsősorban a Nyugat néhány nagy írójára kellett korlátoznom. Fontossági sorrendben első helyre — természetesen — az Ady-emlékek kutatása került, s a másik feladatra inkább csak a fennmaradó időt fordíthattam : nagyarányú kutatómunkát nem végezhettem. E tervbe vett munka mellett — illetve közben — találtam néhány érdekes adatot és levelet a XIX. század második fele irodalmából is : beszámolóm első részében erről is tájékoztatást adok.

Kutatómunkámat Kolozsváron, Nagyváradon, Zilahon, valamint Csucsán és Marosvásárhelyen végeztem : nagyjából könyvtárakban és kéziratárakban. Mivel azonban XX. századi, tehát a jelennel sok ponton érintkező irodalmi emlékek összegyűjtése volt a feladatom, nem dolgozhattam csupán könyvtárban, illetve kéziratárban. Fölkerestem Ady és más nagy íróink még élő ismerőseit, barátjait és az ő segítségükkel jutottam hozzá magángyűjteményekben levő értékes irodalmi emlékekhez (levelek, relikviák), valamint velük elbeszélgetve sok-sok életrajzi anyag került felszínre : megelevenedett a kor, s a baráti kapcsolatok több új szálára derült fény. Megható volt számomra, hogy azok az idősebb emberek, akiknek Adyval, Móriczcal

vagy más nagy írónkkal személyes kapcsolatuk volt — spontánul, készségesen — legtöbbször meg sem várva, hogy én keressem fel őket, jöttek el hozzám és elmondták egykori találkozásuk vagy más személyes emléküik történetét. A beszélgetés közben felszínre került adatokat és adattörmeléseket a XX. századi irodalmi kutatás egészében jól fel lehet használni. Könyvtárak, kéziratárak, magángyűjtemények és a még élő kortársak emlékezete: íme ezek voltak tehát alapvető forrásaim.

Munkámban állandóan támogatott, mindenben segített a vendéglátó Román Népköztársaság Akadémiája és a Külföldi Kulturkapcsolatok Román Intézete. Ennek a figyelmes, mindenre kiterjedő, baráti gondoskodásnak köszönhetem, hogy a kint töltött két hónapot nemcsak tudományos szempontból tudtam jól kihasználni, de egyébként is életem legszebb élményei közé sorolhatom. A szűkebben vett tudományos munka mellett lehetővé tették számomra, hogy tájékozódjam a román tudomány és kultúra világában, valamint hogy megismerhessem Románia szép tájait. Mindenekelőtt: találkozhattam a bukaresti Irodalomtörténeti Kutató Intézet munkatársaival P. Panaitescu akadémiai levelező tag — a legkiválóbb Eminescu-kutató — tájékoztatott az Intézet munkájáról baráti beszélgetés keretében. Meglátogathattam a Folklór Intézetet, a Szépművészeti Múzeumot: gyönyörködhettem a román és európai képzőművészeti kultúra évszázados emlékeiben.

Erdélyi utam során meglátogattam a romániai magyar irodalomtörténeti oktatás és kutatás központját, a kolozsvári Bolyai Egyetemet. Megismerkedhettem az egyetem professzoraival, oktatóival és aspiránsaival. Láthattam munkájukat, amelyet a Román Népköztársaság következetes nemzeti-ségi politikája alapján végezhetnek, s amelynek célja kettős: magyar irodalomszakos középiskolai tanárok képzése és a magyar irodalomtudomány művelése. Sok figyelemreméltó kezdeményezésről, tervről hallottam itt, de ami különösen örömdetes: Jancsó Elemér munkája: „Az Erdélyi Nyelv-művelő Társaság Története”-ről és Szabédi László könyve: „A magyar ritmus formájáról” készen van és rövidesen megjelenik*. Az egyetem professzoraitól és oktatóitól sok segítséget kaptam munkámban és a tanszék a jövőben céltudatosan törekszik a XX. századi irodalmi emlékek összegyűjtésére.

Alkalmam volt találkozni és elbeszélgetni többekkel a romániai magyar írók és festők közül (ez utóbbiak alkotásait — közöttük Gy. Szabó Béla világhírű, remek fametszeteit — megismerhettem a kolozsvári tartományi képzőművészeti kiállításon) és láthattam két előadását (Fákyláng, Kispolgárok) a romániai magyar kultúra talán legjelentősebb vívmányának, a márosvásárhelyi Székely Színháznak. Bukarestben viszont, Caragiale nagyszerű nemzeti drámájának „Az elveszett levél”-nek kitűnő előadását nézhettem meg.

* Szabédi könyve azóta meg is jelent.

E csodálatosan szép ország változatos, festő ecsetjére kívánczó tájainban is sokszor gyönyörködhettem. A Külföldi Kultúrkapcsolatok Román Intézete lehetővé tette számomra, hogy néhánynapos kirándulást tegyek Románia szép vidékeire: Sztálinvárosba (Brassóba), — Konstancába és Temesvárra.

Elmondhatom tehát, hogy tanulmányútam során minden feltételt biztosítottak ahhoz, hogy tudományos munkámat a legjobb körülmények között végezhessem: a romániai hivatalos, valamint tudományos szervek mindenre kiterjedő figyelmes gondoskodása és az egyszerű emberek baráti támogatása, segítsége teremtette meg ezeket a feltételeket. Itt kell külön, személy szerint is köszönetet mondanom azoknak, akik különösen sokat tettek azért, hogy munkámat eredményesen végezhessem: a Külföldi Kultúrkapcsolatok Román Intézete és a Román Tudományos Akadémia protokollosztálya velem foglalkozó két munkatársának, H. Găbăroiu és Schwarz elvtársnőknak; az Akadémia kolozsvári fiiláléja vezetőinek és Abafáy Gusztáv elvtársnak, a fiilálé munkatársának; Varró Jánosnak, a kolozsvári egyetem aspiránsának, aki kéthónapos utam során állandóan velem volt és aki szakmailag is sok mindenben segített. Rajtuk kívül meg kell köszönnöm sokféle szívességét Tóth Kálmánnak, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár helyettes igazgatójának; Kelemen Lajos nyugalmazott főigazgatónak, Dani Jánosnak, a kolozsvári levéltár vezetőjének, a kolozsvári egyetem rektorának, a nyelvtudományi kar dékánjának, az irodalomtudományi tanszékek professzorainak és oktatóinak; Faragó Józsefnek, a Néprajzi Intézet vezetőjének; Székely Lászlónak és Tatár Gézának, a zilahi Ady Endre középiskola igazgatójának és magyar tanárának; valamint a nagyváradi tartományi könyvtár és múzeum vezetőinek. S végül itt kell köszönetet mondanom az „Előre” c. lap — a romániai magyarság központi lapja — szerkesztőségének, amely 1954. december 26-i számában „Új Ady-dokumentumok nyomában” cím alatt részletesen tájékoztatta olvasóit munkám eredményeiről. Ezzel a legszélesebb körök figyelmét felhívta a XX. századi irodalmi emlékek összegyűjtésének fontosságára.

*

Tanulmányutam jellegéből következően az alábbiakban nem arról a sokféle benyomásról és személyes élményről kívánok számot adni, amelyet e két hónap alatt átéltem: az elvégzett munkámról akarok tájékoztatást adni.

Elöljáróban még csupán azt jegyzem meg, hogy beszámolómm két nagy fejezetre tagolódik: az I.-ben a XIX. század második fele, a II.-ben a XX. század irodalmára vonatkozó kutatásaim eredményeit publikálom. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért helyesebbnek láttam az anyagot egy-egy író köré csoportosítani, mintsem lelőhely szerint összegezni. A szóbeli közlések anyá-

gának összegezése mellett elsősorban leveleket publikálok. Ezek közül főleg azokat, amelyek a korszak kutatói számára szinte mindennapi fontosságúak, hogy munkájukban állandóan kéznél legyenek. Beszámolómban nem töreksem a publikált anyag irodalomtörténeti értékelésére, pusztán csak a leg-szükségesebb kommentálást teszem meg.

A publikált, illetve a lemásolt s magammal hozott összes levelet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában helyezem el.

I.

A XX. századi anyag feldolgozása és publikálása előtt előbb ebben a fejezetben röviden összefoglalom a XIX. század második felére, illetve főleg a század végére vonatkozó adatokat, amelyek kutatás közben — mintegy véletlenül — kerültek a kezembe. Talán a Petőfitől—Adyig terjedő korszak kutatói a megadott nyomon elindulva hasznosíthatják ezeket.

Arany János: a nagyváradi Tartományi Múzeumban hívták fel a figyelmemet arra a levelezés, illetve kézirat-anyagra, amelyet Popovics Györgyné, szül. Rozvány Gabriella adott át a Múzeumnak. Rozvány Gabriella apját és nagynénjét — Rozvány Györgyöt és Bertsek Józsefné, szül. Rozvány Erzsébetet szoros, baráti kötelékek fűzték Arany Jánoshoz és családjához. Rozvány Erzsébetet Arany János tanította, Rozvány György és fivére, Rozvány A. pedig jóbarátjai voltak. Jellemző Arany-nak a családdal való kapcsolatára, hogy két verset is írt hozzájuk. Először „Egykori tanítványom emlékkönyvébe” címmel Rozvány Erzsébethez, később „Kortársam R. A. halálára” című versében Rozvány A.-t egykori barátját siratta el. A most előkerült levelek az Arany-család levelei Bertsek Józsefné szül. Rozvány Erzsébethez: így Arany Jánosné tizenhat sajátkezű levele 1858—59 körüli keltezéssel Nagykőrösről, 1869—70 körüli keltezéssel pedig Pestről; Arany Juliska húsz levele 1858—59 körüli keltezéssel Nagykőrösről és 1859—62 körüli keltezéssel Pestről; Széll Piroska levelei nagyapja — Arany János — betegségéről és haláláról; végül Arany László levelei. A levelekkel együtt került a Múzeumba Bertsekné, Rozvány Erzsébet „Dalkoszorú” c. emlékkönyve, amelybe Arany János sajátkezűleg írta be „Egykori tanítványom emlékkönyvébe” című versét. A leveleken kívül a Toldi szerelmének egy, Arany János által sajátkezűleg dedikált példánya, valamint az Arany-család egyes tagjainak (Arany János, Arany László, Szalay Gizella, Széll Piroska) arcképei kerültek be a Múzeum gyűjteményébe. A levelekbe való futólagos bepillantás után az volt a benyomásom, hogy Arany életének ismeretéhez nélkülözhetetlenek, mert a költő mindennapjait hozzák közel hozzánk, a leghitelesebb tanúk, a családtagok levelei tükrében. Aranyon kívül általában a kor irodalmi életére vonatkozóan is becses adatokat tartalmaznak.

Tudtommal az Arany-kutatók e levelezésből eddig csak azokat a részleteket ismerték, amelyeket Arany születésének századik évfordulóján — 1917-ben — egyes fővárosi és vidéki napilapokban publikáltak. Most, miután az egész anyag a nagyváradi tartományi múzeumba került, az Arany-kutatók a teljes levelezés-anyaghoz hozzájuthatnak.

Ugyancsak ebben az anyagban található Szendrőy Júlia három levele Rozvány Erzsébethez — már a Petőfi halála utáni évekből.

A nagyváradi tartományi Múzeumban őrzik Arany János két eredeti levelét is: az egyiket Gyulai Pálhoz, a másikat Kovács János debreceni tanárhoz írta, — mindkettőt Nagykőrösön, az 50-es években. A Gyulaihoz írott levél irodalomtörténetileg érdektelen, a Kovács Jánoshoz írottat azt hiszem mind irodalomtörténeti, mindpedig személyes természetű vonatkozásai miatt helyes lesz publikálni:

*Kovács János debreceni tanár
úrnak tisztelettel*

Gesten

Szalonta felé. — Gest.

Az urad. Kastélyban

*Nagy-Körös, aug. 25.
1856.*

Kedves barátom!

Leveled érkeztek Pesten voltam, azóta Gyulai nálam időzött, így tehát kissé elkésik válaszem. A méltóságos úrék szíves meghívását köszönöm, de már a szünidőt csak itthon akarom tölteni, jöllehet a rokonság is erősen hi Szalontára. Fele a szünidőnek már úgyis eltelik ide-stova; a hátralevő rész nem érdemli, hogy az ember családostul átplántálja magát valahova; aztán meg dolgoznom is kellene valamit, mert eddig még csak lebzseltem. De ha szinte lementem volna is azon vidékre, nem lehetett volna most — aprehenzió nélkül az atyafiak részéről — elfogadom az ngs. úrék kegyes ajánlatát mert Ertsy Sándor komolyan neheztel, hogy annyi idő óta nem voltam Szalontán nála — most, noha én nem bíztattam, bizonyosan várt és igen rosszul esett neki a csatlakozás.

Hallottam, hogy már meg vagy választva Debreczenbe, de még nem tudom, minek és minemű tanszékbe. Itt az a változás történt, hogy Weisz collega ki eddig németet tanított a physicara tétett által, helyette német professzornak Ballagi Károly (Móricz öcscse) választatott meg.

Gyulainál a Puschkin nincs. Neki van Puschkinja komplett, — de az a sajátja és egészen másféle.

Furcsa! hogy bántak ezek a lapok szegény Domokosunk versével. Gyulai mondja, hogy teljességgel nem merték adni, félvén, hogy compromitálják magukat és lapjokat, mint rossz verssel.

Annyi ítélő tehetséggel se bírnak, hogy megtudták volna különböztetni a jót a rossztól. De bezzeg, midőn én a Napló-ban felszólaltam, akinek volt előszedte, és Jókai is akkor rukkolt ki a Vörösmarty halálára írt költeménnyel, mely igen csinos, de azért Marci nem merte kiadni magafejétől. — Ilyen nép ez!

Leveled végén egy pár szó ragadta meg figyelmemet: „szóval többet”! — remélem, hogy az nemcsak frázis, erre biztomban én sem folytatom érdektelen soraimat, hanem várom „a szóvalt” — addig pedig öllelek tiszta szívemből

barátod

Arany János

(A levél hátlapján (boríték)

Két drb. bélyeg — pecsétek

Eredetije Dr. Andrassy Ernő mihályfalvi orvos tulajdona. A levelet nagyapjának írta Arany János, aki Gesten gróf Tisza Lajos családjánál volt nevelő. Kovács János természetrajz, számtan, fizika szakos volt, innen indult aztán a grófi család segítségével afrikai gyűjtőútjára.

A másolat hitelül

Dr. Andrassy Ernő
s. k.

Mihályfalva, 7.5.953.)

Végül bizonyára sem az irodalomtörténészek, sem a néprajzosok számára nem közömbös, hogy a nagyváradi Tartományi Múzeumban előkerült Ipolyi Arnold levelezésének egy része, amely a „Magyar mitológia” c. mű keletkezésére vet fényt. Az előkerült levelezésben mintegy a mű nyersanyaga van s néprajzi szempontból bizonyára jelentős: ugyanis vidéki plébánosok írják meg a levelekben a falujukban található különböző népi hiedelmeket.

*

Kovács Dezsőnek, a kolozsvári református kollégium egykori igazgatójának, az Erdélyi Irodalmi Társaság alelnökének levelesládájából — amelyet a Román Népköztársaság Akadémiája kolozsvári fiiláléjának levéltárában őriznek — került elő néhány írónak Kovács Dezsőhöz írott levele: Tolnai Lajos és Tömörkény István egy-egy levele 1899-ből. Ezek kisebb jelentőségű, rövid levelek: válaszok Kovács Dezső felkérésére, aki 1899. I. 1-én meginduló lapja, a „Kolozsvári Lapok” munkatársaiul hívta meg őket.

Hasonlóképpen ilyen — és valószínűleg ugyanarra a szerkesztői felhívásra adott válasz — Petelei István levele is, de ennek publikálását már szükségesnek látom, mert fontos írói önvallomást hallhatunk ki belőle.

Kedves uram! Ha én hivatalos kurta levelet írhatnék az jó volna kegyednek, mert nem kellene, hogy sokáig rontsa a szemét az én ocsmány betűimen; s jó volna nekem, hogy az én igazi rosz szemeimet ne rontsam a levél megírásával. De mégis hosszú levelet írok, mert jól esik nekem (kegyed pedig csak szenvedje végig ha iníciálta)

Az úgy van, hogy ha valakit nem szeretek látni, azt én úton-útfélen szembe találom; s megcsik, hogy ha keresek is valakit, nem találom. — Korbuly Jóskától

örökké kegyedet irigyeltem a míg én is Kolozsvárt emésztődtem, s valahogy úgy esett, hogy soha se tudtam közel férni kegyedhez. Megelégedtem aztán, mikor elkerültem, azzal hogy ha a kegyed külső formája örökös titok lesz nekem, — a kegyed gyöngéd, melegen érző szívét jobban ismerem mint sok más ember, a ki kegyeddal együtt rojva a trotoárt.

Örvendek, hogy alkalmat adott most arra, hogy ismerkedjem kegyeddal. A felszólító levelét csakugyan nem láttam. Nevezetes ember nem vagyok, s se a tek. törvényszék, se a posta nem tart számon. De az én városom kicsi, a nevem alatt megtalál a levélhordó. Ez nem kapott meg, s az új lap, mely magát „kolozsvári írók által írottak” mondja, kellemesen meglepett. Kívül-belül formás s olyan sikerült, a hogyan első számok nem szoktak lenni. Szívesen gratulálok hozzá. Hogy engem már nem tart „kolozsvári írónak” azt természetesnek találtam. Én már sehol való író vagyok én már 46 esztendő öreg ember vagyok a ki szürke fejjel járom a kis mesgyémet.

Ha azonban íme mégis a kegyed eszébe jutottam, az kegyed kedvességére vall s ennyi rá a válasz:

Én kedves uram! lassan, igen keveset tudok írni. Ha egy esztendő alatt 8—10 rongyos tárczát kinyögök az szép tölem. Esztendők óta szerződés tart a „P. N.” mellé, mely minden munkálkodásomat lefoglalja. Ezért másfelé már igen rég nem küldhettem. Ha czudar fiú volnék azt írám kegyednek, hogy: „Szerencsémnek fogom tartani, ha a „Kolozsvári Lapok”-nak minél többet küldhetek” és még egy pár ilyen frázist. De ez hazugság volna. Nem tudok írni, kedves uram! Én fáradt, elnehezedett ember vagyok. Nem tudok írni. Ha a nyáron (amikor Szovátn leszek ha élek, mint minden nyáron) meglehet valami kisebb képet írok kegyednek, de nem tudom, megtudom-e tenni. Ha megteszem azért csinálom meg, hogy megmutassam kegyednek, milyen kedves emberem kegyed! Se valami régi dolgozatot nem akarok küldeni.

Szóval! Vén ember vagyok. Írva van pedig, hogy a mely fa meddő és gyümölcsöt nem ad az a tűzre való.

Most kegyed nincs megelégedve velem. Egy csinos hazugságot tán szívesebben venne, mint egy durva igazságot. Legyen azonban mégis szíves jóindulattal, melyet szívemből viszonzok.

Mvhely 1899 Jan. 4.

Petelei István

(Rnk Akadémiája kolozsvári fiókjának történeti levéltára Kovács Dezső levelesládájából.)

Petelei másik levele Kovács Dezső 1900-ban megjelent „Apró komédiák” c. könyvéről szólván szintén tartalmaz önvallomásos mozzanatokat, másrészt: mint Kovács Dezső könyvéről mondott szubjektív vélemény is igen figyelemreméltó.

Kedves Uram! Ugy szerettem volna megszólítani a hogy felénk beszélnek hogy „kedves testvér”, mert a könyvét ma, vasárnap délután olvasva arra jöttem hogy egy famillióból való vagyok. A kikeről beszél a könyvében azokat, személyesen, mind ismerem; örömeik örvendetesek nekem; bánatuk engemet is aképen megilletnek; a gyermekeivel én is játsztam; vén kisasszonyaival mind beszédes voltam — ez az egész könyv az én világomból van megírva. Sok gyönyörűségem volt

benne a míg elolvastam s nagy hálával vagyok Kegyed iránt ki ilyen tökéletes örömet okozott nekem az elküldésével.

S olvasva a könyvét, még inkább sajnálom, hogy nem hozott a sors minket közelebb. Egy időben dolgoztunk Kolozsvárt s a rossz véletlen mián nem beszélgethettük jobban ki magunkat. Tudom: mind a kettőnknek jó lett volna ha egy fedél alatt szolgálhattuk volna a szépliteratúrát.

Én a megvénült kedélyű, megromlott szemű ember, már csak gyönyörködni tudok, ha valami kész, szép dolgot elélem tálnak. Irni? már nem is akarok. De Kegyed poetához illő gyöngéd szívvel még emlékezik reám — ki tulajdon olyan érzésekért hevültem, milyenek unszolták kegyedet e könyv megírásához — s ez igen jól esik. Köszönöm a kedves könyvet, s igen szeretném megszoritani a kezét érte.

Szeretettel köszönti

24/III 900 Mvásárhely

Petelei István

(Nagys Kovács Dezső író, tanár úrnak, Kolozsvár. Ref. collegium. Bélyegző: Marosvásárhely 900 már. 25 Kolozsvár 900 már. 26.

RNK akadémiaja kolozsvári fiókjának történeti levéltára Kovács Dezső levelesládájából.)

Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1910-ben — több más egyesület mellett — szintén részt kért Mikszáth Kálmán negyven éves írói jubileumának megünnepléséből. Szerették volna, ha a nagy író személyesen tisztelet megünneplésüket. Erre a kérésre válaszol Mikszáth: levelének hangja a fáradt emberé, azé, akinek kezéből alig két hónap múlva örökre kihull a toll.

Igen tisztelt tanár úr!

Arra az álláspontra kellett helyezkednem a jubileumnál, vagy mindenüvé elmenni, vagy sehova. Egészségi állapotom, korom, lusta természetem az utóbbira utaltak. Nehány városnak megírtam volt, hogy Szegedet kivéve nem megyek sehova. Ezt megszegve megsérteném azokat a helyeket ahol engem a legnemesebb szándékkal megtiszteltek. Isten mentsen ettől.

A jubileummal kapcsolatosan tehát nem mehetek Kolosvárra. Ha később, őszkor, vagy jövő tavaszkor méltóztatnak egyszer parancsolni szívesen állok az irodalmi társaság rendelkezésére.

Sajnos a másik dologban sem adhatok olyan választ aminőt szeretnék. Nincs semmi kész munkám. „Az Amerikai menyecske” című könyvem regény írásánál tettem le a tollat ezelőtt vagy néhány héttel — azóta gratulációkra írok válaszokat, ez teljesen igénybe veszi az időmet. A regény elejét esetleg elküldhetném egy felolvasás erejéig (Ez a Pinkerton detektív írodáról szól) de az se nem jellemző írói egyéniségemre, sem elég élvezetet nem nyújthat már a bevégzetlenségénél fogva sem. Hiszen ígérhetném hogy addig írok valamit, de be tudnám e tartani? Nem hiszem. A közeledő jubileumi nap mind mind több teendő szót a nyakamba s azonfelül beteges is vagyok. Hiába tesz a király doktorra; inkább vagyok már én pacziens.

Könnymű ígérete helyett inkább alázatos hálámat és mély tiszteletemet fejezem ki az Erdélyi Irodalmi Társaságnak hogy rám gondolt s hogy kis ünne-

pemet fölékesíti, hozzájárulásával nagyobbá teszi, mint a folyamot a nagy patakok beleomlásai. Különben Kolozsvár maga is folyam. A levelében fölemlített kiváló nevek kétségtelenné teszik, hogy az egy igen szép nap lesz reám nézve. Kár hogy nem lehetek ott!

Általában kőbe léptem az otthon maradási methodusommal. Mert mi lesz a végeredmény? Az hogy magamról megírhatom miszerint életem legszebb napjait nem én éltem át, hanem csak hallomásból tudom.

Mély tisztelettel maradok a titkár úrnak

*alázatos szolgálója
Mikszáth Kálmán*

Budapest april 5 1910

(Nagyságos Kovács Dezső urnak mint az E. I. T. titkárának *Kolozsvár* Bélyegző: Budapest 910 ápr. 6. Kolozsvár 910 ápr. 7. ajánlott.)

RNK akadémiaja kolozsvári fiókjának történeti levéltára Kovács Dezső levelesládájából)

II.

Ady Endre

Ady Endrét életében ezer szál fűzte Erdélyhez: határán, a Partiumban született, ott járt iskolába; Nagyváradon — Erdély kapujában — bontakozott ki zsenije; már mint „beérkezett” nagy költő gyakran vissza-visszatért Erdélybe. Mindenekelőtt Érmindszentre, de Zilahra, Nagyváradra is. Ellátogatott Kolozsvárra, élete utolsó éveiben pedig Csucsán lakott és innen bejárta Kalotaszeg környékét, sőt járt Marosvásárhelyen is. Halála után az „Édes” — özvegy Ady Lőrincné — 1937-ig Érmindszenten lakott, s itt ápolta fiának emlékét. Csodálkozhatunk-e ezek ismeretében azon, hogy még ma is viszonylag sok Ady-emléket őriznek a Román Népköztársaságban, és még elég sokan élnek azok közül is, akik személyesen ismerték a költőt.

Ady-emlékek után Zilahon, Nagyváradon és Kolozsváron kutattam. Jártam továbbá Csucsán, az egykori Boncza-kastélyban, valamint Marosvásárhelyen és Temesváron is. Beszámolómat az egyes városok köré csoportosítom:

1) Zilah. Ady Endre 1892—96-ig volt a zilahi Wesselényi-kollégium tanulója. Szerette iskoláját, tanárait, s mint felnőtt férfi, sokszor felkereste zilahi ismerőseit, barátjait. A kollégium így már eleve elég sok Ady-emléket őrzött. A költő halála után édesanyja még közel 20 évig Érmindszenten lakott és itt őrizte és gyűjtötte a fiára vonatkozó emlékeket. Mielőtt végleg (meghalni) feljött Budapestre — 1937-ben — a zilahi Wesselényi-kollégiumnak ajándékozta a híres érmindszenti levelesládát, amelyben fiának a családhoz írott leveleit, illetve a fiához írott levelekből a hazakerülteket, valamint

a jelentősebb események alkalmából a családnak írott egyéb leveleket gyűjtötte össze. Ezzel együtt átadta azt a hatalmas újságcikk-gyűjteményt is, amely Adyval foglalkozott és amelyet hosszú élete folyamán — főleg a fia halála utáni években — gyűjtött össze. A kollégiumban őrzött más Ady-emlékek mellett ez a gyűjtemény alkotta fő részét a zilahi kollégium Ady-szobájának. 1944-ben — a háborús események következtében — a gyűjtemény jelentős része elpusztult. Megmaradt azonban a leltár és így nagyjából fel tudjuk mérni a veszteségeket. A kollégiumban őrzött leltár szerint a gyűjtemény közel száz haza írt Ady-levél mellett igen sok értékes Ady vagy vele kapcsolatos ereklyét is őrzött: így Ady személyes használati tárgyait (ruhadarabok), diákkori emléktárgyakat, különböző irodalmi esteken kapott emlékeket, „Bandika” iskolai bizonyítványait, sajátkezűleg édesanyjának dedikált versesköteteit, hozzá írt kortársi leveleket, fényképeket a költőről, illetve ismerőseiről, barátairól, Csinszkanak és Ady Lajosnak az Ady családhoz írt leveleit, valamint a családhoz írott más leveleket. Végül a költővel foglalkozó újságcikkeket, valamint könyveket tartalmazott a gyűjtemény. Az egykori anyagot azért nem lehet pontosan rekonstruálni, mert a leltár sokszor igen szűkszavú és nem egyenként sorolja fel a leveleket, hanem tételszerűen: pl. „12 drb levél és levelezőlap” (szivarosláda). E tételből nem derül ki, hogy csak Ady, vagy Adyhoz írott levelek voltak-e ezek: avagy esetleg a családhoz írott levelek. Egy másik szintén keveset mondó tétel: „Adyval kapcsolatos és hozzá intézett bizalmas levelek”. Kik írták ezeket?

E hatalmas levelezés-anyagból ma mindössze öt eredeti Ady-levelet őriznek a zilahi Ady Endre középiskola könyvtárában: négyet 1913 és 1916 között szüleinek írt Érmindszentre, egyet pedig Csucsáról Ady Lajosnak. A levelek — tudtommal — publikálatlanok. Mivel azonban jelentősebb irodalomtörténeti jelentősége csak kettőnek van, ezeket publikálom:

Édes jó szüleim. Rómában vagyok majdnem két hét óta már. Szébb Párisnál, nincs szébb város, nagyszerűbb a világon. Egészségem türhető. Majd megírom vagy Lajos megírja, mikor térek vissza. Édes szüleimet csókolja ezerszer Endre.

(Ady (Szilágy vm.) Érmindszent Ungheria. Postabélyeg kelte: Róma 13. 6. 11. Képes levelező-lap, amely Ady Endrét ülőhelyzetben ábrázolja.)

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

Drága jó Lajoskám, nem sürgettünk eddig, mert nem volt szép idő. De hát ez örökké nem tart így. Készülj Csucsára. Addig is tudass dolgainkról s tudnivalókról. Én azután táviratozok egy teljes meteorológiai jelentést, még a Körös hőfokát is. Türhetően, tisztos unalomban vagyunk. Én csak most kezdek magamhoz térni. Még egy lev. lapot sem tudtam írni eddig sehova, hát még pláne verset. Pedig erőlködtem... (sajnos a levél további része olvashatatlan, mert Ady egy — Csucsát ábrázoló — képes levelezőlap „képes” oldalára írta.)

(Nagyságos Ady Lajos tanár úrnak Érmindszent (Szilágy vm.) Postabélyeg kelte: 918. Júl. 2. Képes-levelező lap. Üdvözet Csucsáról.)

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

(Az itt nem publikált Ady-levelek a kritikai kiadás levelezés-kötetében jelennek meg.)

A — feltehetőleg — jelentős kortársi levelekből is mindössze egy maradt meg. Ezt valószínűleg Szépernő írta, s azért publikálom, mert jellemző fényben világítja meg a kortársai jelentős részének kapcsolatát Adyval: az áhítatos tiszteletet a nagy költő iránt.

Drága Endrém, meg vagy hívva és hódolattal leszel fogadva és meg leszel kímélve az ünnepeltetéstől péntek este az igazgató páholyában. Ők is ottan lesznek, de ne ijedj meg. Ha nem akarsz ott ülni, arra az esetre tartattam neked egy jegyet a földszintre. Eljössz? Csókolja a lehelletedet: Ernő.

(Nagys. Ady Endre úr Budapest Park pensio Hűvösvölgy (Ujszent János kórház Vodián pavillon II. 15.) Budapest 913. Dec. 15. (Posta bélyeg kelte)

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

(Fennmaradt e mellett tizennégy Adyhoz írott levél üres borítékja is az 1912—1914 közötti évekből. Az írásból kikövetkeztethetően körülbelül öt kéz írása: írójuk kilétét a kritikai kiadás levelezés-kötetének készítése közben valószínűleg ki tudjuk deríteni.)

Viszonylag a legkevesebb a veszteség az Ady Lőrincékhez és az Ady Lajoshoz írt levelekben. A családhoz írott leveleket a következő nagyobb egységekre lehet bontani: a) részvétlevelek Ady Endre halála alkalmából (pl. Brüll Berta, Földessy Gyula, Steinfeld Nándor, Székely Aladár stb. levelei) b) Részvétlevelek Ady Lőrinc halála alkalmából. c) a különféle Ady ünnepségekkel kapcsolatos levelek. (pl. Juhász Gyula aláírással egy üdvözlőlapon: „A legszeretőbb és legszeretettebb anyának rajongó köszöntését küldi a gyulai Ady-ünnep alkalmából: Juhász Gyula. — Ady Lőrincné nemzetes asszonynak (Ngs. Ady Lajos főigazgató címén: (Debrecen, Postabélyeg kelte: Gyula, 929. nov. 20.). d) Ady Lajos levelei haza. — Az Ady Lajoshoz írott levelek között igen nagyszámú részvétlevelet találunk, amelyet Ady Endre halála alkalmából kapott (Horváth János, Négyessy László, Révész Béla, Tihanyi Lajos és mások levelei); a levelezés többi részét az édesapja halála alkalmából kapott részvétlevelek, valamint a különféle irodalmi ünnepségekkel kapcsolatos meghívások teszik ki.

Az Ady családhoz, ill. Ady Lajoshoz írott levelek — amelyekből több mint száz megmaradt — jelentős adatokat tartalmaznak Ady életére, de különösen utóéletére vonatkozóan és a kritikai kiadás levelezés-kötetéhez, valamint egy tudományos Ady-életrajzhoz nélkülözhetetlenek.

Az eredeti Ady- emlékek közül fennmaradt a néhány levélen kívül „a zilahi főgimnázium önképzőkörének emlékkönyve” (1893—94), amelybe a hetedik osztályos Ady sajátkezűleg jegyezte be „Márkó király” c. díjnyertes balladáját. Őrzi a zilahi iskola továbbá az első kötete (Versek,

1899) megjelenése előtt készített előfizetési ívet, valamint a költő Somogyi Kálmánhoz intézett levelét, amelyben a „gyűjtőív” elfogadását és eredményes forgatását” kéri Ady; fennmaradt továbbá egy nyilatkozata is legátus korából. Épen maradt a fényképek jelentős része is (családi képek, valamint Adynak dedikált képek — színésznőktől.) — s ezenkívül az irodalmi ünnepeken kapott kedves emlékek közül is megmaradt néhány. S végül igen értékes az újságcikk-gyűjtemény is, mert a kutató itt sok mindent együtt talál.

A „Szilágy” nyomdájának kéziratára is elpusztult, pedig talán itt is őriztek Ady-kéziratokat.

Amint látjuk, igen sok értékes anyag veszett el a Zilahon őrzött anyagból. Az Ady-kutatások szempontjából azonban nagy szerencse, hogy Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady c. könyvében a levelezés-anyag jelentős részét feldolgozta, sőt egy részét teljes egészében publikáltak is.

2. N a g y v á r a d. A fiatal Ady Endre mint újságíró került 1900-ban Nagyváradra, a „Szabadság” című újsághoz, a Szabadelvű Párt megyei hivatalos lapjához. Innen ment át — 1901 májusában — miután már nem tudta elviselni az állandó megalkuvást a „Szabadság”-nál — a „Nagyváradai Napló”-hoz, a város radikális szellemű lapjához. Itt dolgozott előbb csak újságíróként, majd szerkesztőként is egészen 1903 őszéig — Párizsba való készülődéséig. A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárából hiányoznak a „Nagyváradai Napló” 1901. június 18. és 1902. január 1. közötti számai. *Romániai tanulmányutam legfőbb feladata az volt, hogy a kritikai kiadás készülő második kötete számára átnézzem ezt a több mint fél éves anyagot, mert — bár az itt megjelent Ady-írások túlnyomó többségét ismertük — szignált vagy névtelen Ady-cikkek lappanghattak még ebben a kötetben.*

A Nagyváradai Napló áttanulmányozása meglepően jó eredménnyel zárult. Száztizennyolc, eddig ismeretlen, elfelejtett Ady-cikk került elő, körülbelül kétszáz gépelt oldal terjedelemben. Ezek közül csak hat az aláírt Ady-cikk; a többieknél Ady szerző voltát a cikkek stílusából, valamint a cikkek témáinak megválasztásából s a témához való világnézeti hozzáállásából lehetett megállapítani. Egyébként is: az Ady-prózának olyan sajátos színe és ereje van már ekkor is, amely legtöbbször azonnal megkülönböztethetővé teszi azt a kortársak írásaitól.

A most felkutatott Ady-cikkek ismeretében két kérdést láthatunk világosabban: Ady újságírói gyakorlatának, módszerének kialakulását, illetve továbbfejlődését és a világnézeti tisztulását, előrelépését.

Ady a „Nagyváradai Napló”-nál válik igazi újságíróvá: itt alakult ki jellegzetes újságírói módszere. Szinte tapinthatóan lehet érezni a „Nagyváradai Napló” elsárgult lapjainak lapozása közben, hogy micsoda felszabadulást jelentett a fiatal Ady számára a szabadelvűek kötöttmarsrutájú lapjától az összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságot biztosító „Nagyváradai Napló”-hoz átkerülni. Ennek külső jele, hogy sokszor a szó szoros értelmében „tele-

írja" a lapot. Több olyan száma van a „Nagyváradai Napló”-nak, amelyben írt vezércikket (ezt gyakran aláírta), a második oldalon kis hír-cikkben (a hír-cikk: egy-egy napihír, napiesemény tanulságainak, levonható következtetéseinek általánosítása az egész ország politikai és kulturális életére vonatkozólag), glosszázta az országos politika valamely eseményét (néha a kis hír-cikk anyagából merítette a vezércikk témáját is) és ezenkívül foglalkozott bírósági ügyekkel és írt ugyane szám hír- és színházi rovatába. (Mivel mindezt természetesen nem írhatta alá Ady, ez időben írt cikkeinek túlnyomó többsége szignálatlan s az Ady-cikkeket csak úgy lehetett kibányászni, hogy a „Nagyváradai Napló” teljes kötetét végig kellett olvasni). Érdekes megfigyelni, hogy a hír-cikkek a „Nagyváradai Napló”-hoz való átkerülés után egyszerre mennyire megszaporodnak Ady publicisztikájában. Ezt a lapnál élvezett szabadsága magyarázza meg. (A hír-cikkek írását nagyobb mértékben Ady tulajdonképpen a „Nagyváradai Napló”-nál kezdi el és itt használja fel először a hír-cikkek műfaji lehetőségeit az időszerű politikai mondanivalója kifejezésére.) Vezércikk, hír-cikk, színikritika: ezek a fiatal Ady jellegzetes műfajai a „Nagyváradai Napló”-hoz való átkerülése után. Tematikailag ezek az írások rendszerint az országos politikai és kulturális élet egy-egy időszakához kapcsolódnak.

Ami Ady világnézeti tisztulását, fejlődését jelenti, előbb két körülményt kell tisztán látni: Ady határozottan új utat keresni megy a Naplóhoz; ez a félév az országos politikában nagyjelentőségű eseményekkel zsúfolt, amikor a gyakorlatban bizonyosodik be a Széll Kálmán, de a Tisza Kálmán-féle liberalizmus gyengesége is a klerikális és agrárius reakcióval szemben: 1901 őszén voltak a parlamenti választások. Egy olyan fontos periódusban — amikor a későbbi nagy költő, most még csak zseniális újságíró — nagy világnézeti fejlődésen megy keresztül, Adynak minden sorára szükségünk van, hogy ezt a fejlődést konkrétizálhassuk. S a felkutatott és elhozott anyag éppen Ady fejlődési képéhez szolgáltat becses adalékokat, — *a liberalizmusban csalódott Adynak a radikalizmus felé tartó útját világítja meg pontosabban.*

Az egyik névtelen — most megtalált — hír-cikkében: „*A demokrácia jegyében.*” (— A „Nagyváradai Napló” 1901. november 23-i számában —) Ady pontosan megfogalmazza e világnézeti fejlődése eredményét, illetve új világnézetét: „Úgy kell lenni, ez az igazság, hogy a reakció ellen szükséges harcban győnge és kevés lesz a régi liberalizmus és radikális utat fog kelleni választania az országnak”.

A most megtalált Ady-írások részletes ismertetése vagy akárcsak cikkenkénti felsorolása felesleges, mert az anyag egészében megjelenik a kritikai kiadás második kötetében. Az anyag alaposabb, részletesebb kommentálása viszont azért nem szükséges, és nem lehetséges, mert a teljes Ady fejlődési kép a már ismert és a most felkutatott anyag *egészéből* bontakozik ki, s ezt

a kritikai kiadás második kötetében találja együtt az olvasó. Még csupán azt jegyezzük meg, hogy a száztizennyolc Ady-írás között körülbelül tizenöt olyan cikk van, amely színvonalában Ady java írásaival is vetekszik.

*

Rozsnyai Kálmán és felesége, az író nő Nil (Dapsy Gizella) jóbarátságban voltak Ady Endrével: leveleket őriztek tőle és összegyűjtötték a költővel foglalkozó csaknem teljes irodalmat. Gyűjteményüket 1942-ben megvásárolta Nagyvárad városa és a múzeumban helyezte el. Ami ebből az anyagból a háborús károk után megmaradt, az most a nagyváradai Tartományi Múzeum Ady szobájában található. A tervek szerint a városban Ady-múzeumot létesítenek, s ennek ez az anyag lesz az alapja.

A gyűjtemény megmaradt anyagának legértékesebb része a még mindig gazdag Ady-irodalom, a kortársi irodalommal kapcsolatos emlékek, valamint néhány Ady-émlék és egy Ady-cikk („Egy gyöngé-kürtszó”) kézírata mellett az a *hat* eredeti Ady-levél, amelyek közül egyet Lédának, a többit pedig a Rozsnyai házaspárnak írt. (A Lédához írottat 1903-ban, a Rozsnyai-házaspárhoz írottat pedig 1913–1915. között.) Publikálásuk most felesleges, mert nem lényeges a mondanivalójuk: a kritikai kiadás levelezéskötetében lesz a helyük.

A Tartományi Múzeum gyűjteménye mellett Tabéry Géza — Ady még élő kortársa és volt barátja — őriz néhány Ady relikviát: két levelet 1914-ből, illetve 1915-ből; az „Egy kis séta” c. cikk ügyében készült rendőrségi jegyzőkönyv eredeti példányát és ezenkívül két igen érdekes Csinszka-levelet a 10-es évek elejéről.

3. K o l o z s v á r. Ady egyik nagyváradai cikkében találóan a „História városának” nevezte Kolozsvárt. Rendszeresebben 1909-től látogatott el a városba, ugyanis az ottani idegklinikán kezeltette magát. Ady kolozsvári kapcsolatairól, társaságáról a különböző életrajzokból, emlékiratokból már eddig is elég sokat tudtunk. Kedves emberei voltak Kolozsváron: Somló Bódog (a nagyváradai affér hőse); Lukács Hugó orvos és Vincze Sándor, a Munkásbiztosító egyik vezető tisztviselője, aki egyúttal a kolozsvári szociáldemokraták vezető embere is volt. Ady kolozsvári baráti köre baloldali, demokrata világnézetű emberekből került ki — hangsúlyoztuk eddig, holott közülük Vincze Sándor és Lukács Hugó részt vettek a munkásmozgalomban is és szocialista elveket vallottak. Jellemző, hogy Ady baráti köre 1919-ben szinte kivétel nélkül részt vett a proletárdiktatúrában, s annak bukása után ez a társaság teljesen szétszóródott: Lukács és Vincze emigrált, Somló pedig öngyilkos lett. Sokat mondó V i n c z e S á n d o r alább közölt levele a bécsi emigrációból, G y a l u i F a r k a s h o z — a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgató-

jához — a baráti kör egyik tagjának Adyhoz való kapcsolatát, valamint saját világnézetéről tett vallomását illetően.

„Wien, IV., Heimmühlgasse 2/a.

III. 10. 1922.

nov. 12.

„Igen tisztelt, kedves, jó Tanár Úr!

Hálás köszönettel vettem kézhez mai levelét, amelyben az Ady-leveleket megküldötte. Valóban igen-igen nagy hálára kötelezett engem ezeknek a — nekem megmérhetetlenül kedves — leveleknek elküldésével. Nagy beteljesedései közé tartozik életemnek, hogy a magyar Génusz e legnagyobb szerűbb megnyilatkozásához olyan közelségbe kerültem. Tudom, hogy már a köztünk levő világnézetű különbségek okán is Ön más véleménnyel van Adyról, költészetéről és boltozatos nagyságáról, mint én, — annál hálásabb vagyok tehát, hogy az én Ady-rajongásomat mégis részesítette annyi figyelembe, hogy segítségemre volt a levelek megszerzésében. Mégegyszer nagyon-nagyon köszönöm lekötelező kedvességét. Hiányzik még „Az Illés szekeren” című kötet, amelyet Ady szintén dedikált nekem. A többi Ady-könyv most már együtt van.”

„... A nagy magyar romlottság engem a történetek után csak azért nem ejtett kétségbe és csak azzal tudtam magam a szörnyű rombolásból egy további életre és eszmélkedésre átmenteni, hogy szocialista szemlélettel figyelem a világot.” ... „Mellékelten küldöm elkészült könyvemnek azt a részét, amelyben megírom Ady és Tanár Úr afférját.” (Vincze Sándor levelének megértéséhez tudnunk kell azt, hogy könyvtárát emigrálása után Gyalui Farkas a kolozsvári Egyetemi könyvtárban helyezte el. Az eredeti levelet Gyalui Farkas levelesládája őrzi, amely az Akadémia kolozsvári fiiláléjának levéltárában van elhelyezve.)

*

Tavaly (1954) halt meg Kolozsváron Emil Isac román költő, aki Ady kortársa és barátja volt. (1909 körül ismerkedtek meg.) Isac progresszív íróként lépett fel és az is maradt haláláig. A század első évtizedeiben kereste a kapcsolatot a nyugatosokkal, mert bennük látta eszmetársait. (Írt magyar lapokba is: Világ, Nyugat.) Több százra tehető irodalmi levél maradt utána. Levelezett Adyval, Babitscsal, Kosztolányival, Ignotusszal és másokkal is: írókon kívül szociológusokkal (Jászi Oszkár), festőkkel (Thorma János) stb. A hagyatéka még feldolgozatlan, úgy, hogy csak az eddig előkerült levelekről számolhatok be. (Emil Isacnak Ady idejében még élt a bátyja, Aurél Isac is. Ady vele is jóban volt, sőt állítólag leveleztek is.)

Emil Isac levelesládájából eddig néhány Ady-fényképen kívül (egyik sajátkezűleg dedikált!) két Ady-levél került elő. Mivel három Isac-levelet

viszont a zilahi Ady-középiskolában őriznek, e levelek alapján nagyjából fényt tudunk deríteni kapcsolatukra. Az előkerült levelezést itt publikálom:

Drága Isac Emil, hazátlan, otthontalan ember vagyok s nincs sokáig egyhelyütt maradásom. De ha maga eljön októberre, itt maradok, illetve itt leszek Budapesten. Higgye el, hogy magát itt szeretjük s rajta leszünk hogy ne érezze magát idegenül. Levélcímem a Nyugat. Öleli Ady Endre.

(Nagyságos Isac Emil úrnak Kolozsvár Bartha Miklós utca 22. Postabélyeg kelte: Budapest 1913 szeptember 6. Képes üdvözlőlap (Budapest Halászbástya)

Gheorghe Isac tulajdonában — Isac Emil hagyatékában.)

L. É. Fr.

Kedves Ady Endre,

Bocsásson meg e kutyafuttában írt levélért. Értesültem arról hogy Ön drága barátom és testvérem, Kolozsvárra óhajt jönni. Képzeli mily örömmel láttam volna viszont annyi év után. Úgy látszik terve csak annyiba maradt — nem gondolja érdemes lenne idejönnie, ha másként nem: egy két napra? Oly sok megbeszélhivalóm lenne.

Engedje meg most már arra kérnem, adjon nekünk valami 1 felv. darabot. Tudja a román modernnek összedőlöttünk, „Szabad színház” címen színházat alapítunk Romániában, mert a *Nemzetiben* nem igen szeretünk szerepelni. A repertoirt az én javaslatomra magyar darabokkal is kiegészíti a direktció. *Kosztolányi* lead egy kis dolgot, azt hiszem a *Lilíomot* is bemutatjuk, Önnek is van úgy tudom egy egyfelvonásosa, egy kollegám értesít róla, gondolja nem lenne érdemes a magyar irodalom reprezentatív man-ját, az én kedves Ady Endrémet bemutatni a román intellektuális publikumnak? Ha azt hiszi, hogy érdemes a tervvel foglalkozni — írjon nekem. Én, mint őszinte tisztelője azon leszek, hogy testvéri szeretettel segítsem diadalra alkotásait a románok előtt.

Magamról ezúttal semmit sem írok, egy nagy-nagy munkán dolgozom s vergődöm a mindennapiért.

Újabb verseit igaz gyönyörűséggel olvasom reneszansza Adynak ez a költészet.

Kedves órákat és jó időtöltést kíván szerető és tisztelő híve

Isac Emil.

Bartha Miklós Nr. 22

A színház repertoírja még nem végleges. Egyelőre hét darabunk van: Maeterlinck, Strimberg, Péllda. Az újak közül az én „Apáca”-m (*A Nemzetiben* tavalyelőtt bemutatva) *Mimulescu* és *Davidescu* dramolettjei vannak elfogadva. Én szívből azon leszek, hogy az új színház csupán *igaz i m ü v é s z e k* munkáit adassa el. Így például Goga Octavián „drámáit” majd csak a patrióta színpadok fogják venni. Nehéz a vállalkozás, de új, és lehet sikeres. Önök is így kéne csinálniuk és függetlenedjenek a budapesti bourgeois direktoroktól. Igaz tisztelettel

Bartha Miklós út. 22 Kolozsvár

(Nagyságos Ady Endre íróművész úrnak Érmindszent Szilágymegye Postabélyeg kelte: 1914 június 14 Érszentkirály, Érmindszent 1914 június 15. Szokásos levélpapíron, kétrétbe hajtva, ceruzával.

A zilahi Ady Endre középiskola tulajdonában.)

Kedves jó barátom, testvérem, igazán sajnálom ma már, hogy a kolozsvári utat megszaktítottam. De talán néhány nap múlva (Önt telegrammal tudatni fogom, ott leszek. Gyönyörű az önök terve s nagy kedvem van írni e g y e n e s e n román színpadra egy színdarabkát — magamat. Az az egyfelvonásos, melyről Ön hallott, tizenhárom év előtt készült s amolyan gyermekes vallomás — az akkori Adyról. De akarnék (s pompás pofon volna Budapestnek) valami jelentőst írni, pláne ha Ön fordítaná le. Címem Érmindszent Szilágym. (Ön tudja) s nagyon akarom hogy mennél hamarabb összeüljünk, beszélgessünk azzal a barátsággal, testvériséggel, mellyel vagyok az Ön Adyja.

P. S. Ha akarod fordítsd át tegezőbe ezt a levelet.

(Borítékon : Monsieur Emil de Isac Kolozsvár Bartha Miklós utca 22. Postabélyeg kelte : Érmindszent 1914 június 16. Kolozsvár 1914 június 17.

Levélpapíron, szélében összehajtva, az első levéloldal a levélpapír teljes szélessége, a második a levélpapír kinyitva teljes terjedelmében — dátum nélkül (szokásos levélpapír) tintával.

Gh. Isac tulajdonában Isac Emil hagyatékában Cluj.)

L. É. Fr.

Édes Ady Endre,

Bocsáss meg, hogy leveledre azonnal nem válaszoltam, — a múlt héten ú. n. „polgári” kötelezettségemnek, jogi szigorlat képében akartam eleget tenni. Sajnos nem sikerült, mert a poéták mindég jobb poéták mint diákok. Azt is mondhatnám: a tanárok túl magyar érzelműek voltak, tudod te jól mit jelent az 25 éves korban ú. n. „agitátor” számba menni. Valószínűleg végleg itt hagyom az országot — utálom, megvetem ezeket a gonosz, aljas, spekuláns embereket, akik teljesen elrontították (?elvadították) a lelkeket.

Bocsáss meg jó Ady Endre, ezután a preludium után, amely a te szívedben is felcsendülhet, ha magános óráidban eszedbe jut a múlt — most már mégis csak irodalomról beszéljek Veled, mert mégis csak itt találkozunk gyakrabban. Ha lejöttél volna Kvárra, nagyon sokat beszélhettünk volna — így írásban értesítlek azon kevésről a mi történni szokott. Mindenekelőtt küldöm Jékey Aladárnak a te lelkes és kedves öreg tisztelődnék egy versét amelyet itt, a konzervatív bagolyvárban olvasott fel szűz vénlány komtessek és reumás adófőtisztek előtt. Nem örvendesz azon hogy már itt is becsülnék és ami a fő — megértene. Így mondhatom én is Romániáról, a melyet lassanként beveszek teljesen az új irodalom számára. Ha gondolod, hogy érdemes ennek az öreg bámulódnak örömet szerezni, írj egy pár sort — hozzájuttatom és oda lesz a meghatottságtól. Ismered te az ilyen lelkes öreg urakat, akik dacosan és ököllel tudnak kitartani valaki mellett.

A másik amit küldök, az „Adevărul”-ben megjelent levelem, amely a „Világ”-ban is megjelent, az egész román sajtó nagy tisztelettel írt rólad s gondoskodom arról, hogy bármikor írnak működéséről az emberek tudjanak az egyéniségedről. D e n s u s i a n u a geniális román esztéta, a buc. egyetem(en) a román nyelvtanára, a „Viața nouă”-ban (a mi Nyugatunkban) többször írt rólad franciául és románul. Ő igen sokra tart, beszélt Kerr A.al egyszer Berlinben, s ő is elragadtatással szólt verseidről. Ezekről persze neked nem lehet tudni . . . Azt is mondhatom, hogy őszire neked és Kosztolányinak egy nagy meglepetést tartogatok . . . Fogadd szívesen a hozzád intézett leveletem, s légy meggyőződve igaz és állandó tiszteletemről.

Nagyon jó lenne, ha le tudnál szaladni Kvárra. Én még egy pár napig (10—15) itt vagyok. Aztán megyek el — sok-sok álmod polgárok kezére bízni, lelkemnek zenéjét átírni színpadi vásznakra.

Írjál arról, mit dolgozol, mik a terveid, ne sajnálj egy pár ideges percet attól aki nagy-nagy imádatlaval irántad, mert benne(d) látja az új Magyarország képviselőjét. Ha ebben az országban a te szavaid lennének az irányítadók — istenem mily más volna minden, mily más(ak) volnának az emberek...

Kedves jó Adym, küldj nekem ha lehet egy s i k e r ü l t fényképet. S légy irántam az, aki voltál mindég.

Szeretettel és becsüléssel ölellek

Isac Emil.

Bartha Miklós. Nr. 22.

Éppen ma olvasom hogy a darabom verses kiadása megjelent. Majd küldök neked egy példányt, olvasd el — ha értesz románul. — Igen viharos a múltja.

Mellékelve küldi: Scrisoare lui Ady (Iubite Ady Endre) megjelent magyarul a „Világ”-ban (újságkivágás a „Facla”-ból); Emil Isac „Maica cea tânără” (Az ifju apáca) című egyfelvonásos drámája megjelenése alkalmából közölt hirdetés; Jékey Aladár „Kivénült cigányok” (Magamnak is szól, s küldöm Ady Endrének) — az Erdélyi Irodalmi Társaság ülésén olvasta fel.

(Borítékon: Monsieur André de Ady poète Érmindszent Szilágymegye.

Postabélyeg kelte; 1914 június 26 Kolozsvár — Érmindszent 1914 június 28.

A boríték hátlapján: Kolozsvár, Bartha M. Nr. 22. tintával.

A zilahi Ady Endre gimnázium tulajdonában.)

L. É. Fr.

Kedves Ady Endre barátom, Szíves soraidat a tegnapelőtt vettem. Kolozson voltam, ahol egy pár sósfürdőt vettem. Onnan hazatelefonoztak, mert egy oly ritka és szeretett vendég megérdemli az áldozatot hogy a „kúrát” félbeszakítsam. Haza-jöttem legnagyobb meglepetésemre nem találtalak itt. Ha e levelem megtalál úgy kérlek jöjj Vasárnap d. u., vagy Hétfőn a délutáni gyorsal, mindenesetre írd: hol várjalak. Azt is szeretném, ha eljönnél velem egy pár napra Kolozsra — a kitűnő víz neked is használna. Mielőbbi viszontlátásig ölel és csókol szerető test-véred

Emil

[Nagyságos Ady Endre úrnak a „Nyugat” igazgatója, íróművész Csucsá Távolléte esetén Budapest IX. Lónyai ut. 18 alá küldendő.]

A boríték hátlapján: Feladó: Isac Emil Kolozsvár Bartha Miklós út 22. Postabélyeg kelte: Kolozsvár 1914 július 11; Csucsá 1914 július 12.

A zilahi Ady Endre gimnázium tulajdonában. (Tintával)]

Még e hiányosan rekonstruálható levelezés alapján is nyilvánvaló, hogy számunkra milyen fontos volna, ha a román irodalomtörténetírás sürgősen feldolgozná a XX. század első két évtizedének román irodalmában jelentkező új irodalmi áramlatokat. Itt ugyanis filológiailag bizonyítható a hasonló magyar törekvésekkel való kapcsolat-keresés. Másrészt: a haladó román és haladó magyar irodalmi kapcsolatok történetének is szép példája

az Ady—Isac levelezés. De azt hiszem, még e területen is sok tisztáznivaló elvi kérdés adódik: például a társadalmi bázis kérdése Romániában és nálunk ; a nacionalizmus szerepe a haladó román irodalmi törekvésekben (pl. a Goga-kérdés). Értesüléseim szerint a Bolyai-egyetem egyik aspiránsa foglalkozik ezekkel a kérdésekkel.

*

Ady még élő volt barátai, ismerősei közül találkoztam és elbeszélgettem Culcer Sándorral, Diósi Menyhérttel, Kós Károllyal, Molter Károllyal, Szentimrei Jenővel és dr. Turnovszky Sándorral. A velük való beszélgetésben sok — eddig csak könyvből ismert — Ady-életrajzi adat vált élővé számomra. Főleg a következő kérdések tisztázásához jelentettek értékes hozzájárulást ezek a beszélgetések : Ady román kapcsolatai ; Ady és a Galilei-kör ; Ady háborús évei, csucsai napjai ; marosvásárhelyi látogatása ; kolozsvári társasága. Fölösleges volna itt értékelni életrajzilag ezeket az adatokat : egy teljes Ady-életrajzban más adatokkal kiegészítve és ellenőrizve lehet jól elhelyezni ezeket. Végül — ha csak levélben is — megteremthettem a kapcsolatot Papp Auréllal, Ady gyermekkortól kezdve jóbarátjával, aki ma is gyűjti az Ady-családdal kapcsolatos adatokat és megírta az emlékeit is. S itt mondok köszönetet J. Naghiunak, aki rendelkezésemre bocsátotta „Ady románul” c. (fordítások, a költővel foglalkozó cikkek stb.) bibliográfiáját.

Amint az eddigiekből kiderült : jártam mindazokon a helyeken, ahol Ady huzamosabb ideig tartózkodott és igyekeztem összegyűjteni a fellelhető adatokat. Azt viszont igen fájjalom, hogy szülőfalujába, Érmindszentre nem juthattam el. Sajnos azonban ez a kis szilágysági falu esős, őszi időben csaknem megközelíthetetlen.

Móricz Zsigmond

A kolozsvári egyetemen kaptam meg az alábbi két Móricz-levelet, amelyet az egyetem egyik végzett hallgatója — Könczei Ádám margittai tanár — másolt le. A levelek eredeti példányai — Könczei Ádám levélbeli értesítése szerint — Márton Ferenc érendrédi református lelkész tulajdonában vannak. Könczei szerint véletlenül kerültek hozzá : Márton semmilyen kapcsolatban nem állott Móriczcal.* Közlésüket azért tartom szükségesnek, mert értékes és sokat eláruló képet adnak az önálló írói mondanivalóját és a saját hangját kereső Móricz Zsigmondról.

¹ *Czine Mihály* barátom hívta fel a figyelmemet arra, hogy Pallagi Gyula felesége Érendrédre való volt. Talán ez az adat hozzásegít bennünket a levelek Érendrédre való kerülésének kiderítéséhez.

Móricz Zsigmond két levele Pallagi Gyulához :

Tekintetes Dr. Pallagi Gyula főgimn. igazgató úrnak Kisújszállás (Jász N Kun Szolnok) Bp. 901. Jan. 23.

Kedves Gyula Bátyám! Megkaptam mindent. Megörültem mindennek. Legfőképpen a h í r n e k.

Ugy tetszett, most kéne ha tudnék — szépen írni, de azóta folyvást úgy tetszik, hogy nem olyan könnyű az mint látszik. Hogy mit gondolok, — mit én tudom — nem is gondolok mostanában semmit. Elég nagy fokra viszem úgylátszik a tétlenséget. Gyötör a testi, lelki kétely.

Ennek köszönhető ismét egy irodalmi kísérlet, amelybe sikerült, ha egyébként nem, a hangulatomat beleszerkeszteni. Az volt a szándékom vele, hogy Martos Ferencz úrnak, aki úri ember, a művészi szakosztálynál miniszteri fogalmazó, s a „fővárosi lapok” szerkesztője, — beküldöm egy szolgáival, hogy szóljon hozzá, de félek, úgy se érnék vele sikert. Antul jobban félek, mert magamnak se látszik már olyannak, mint eleinte, — s bár azt hiszem Gyula bátyám nincs ezidőszerint olyan hangulatban, hogy erősebben fogékony legyen efélék iránt, — mégis tessék megengedni, hogy könnyítsek a lelkemen azzal, hogy idepakolom.

Kerestem szép szót a most heti hangulatom jellemzésére s legsikerültebbnek találtam, — örültem is neki, — a lethargiát.

A korcsolyát már nem kérem. Nem igen lesz nekem kedvem a télen hozzája. A M. címét azért nem írtam, mert levélíráskor igen nyilvánvaló volt, hogy neki nincs címe, — ő a posta.

Édes nagymamának is írok, édes anyámnak is írok. Tudom is én most mit írok.

Kevés örömet találhatnak ők most bennem olyan méln gubbasztok magamnak.

Szerencsére annál jobban kipótolja a nagyobbik fiúk, aki maholnap megszűnik „fia” lenni — hála legyen. —

Csak arra az egyszerű kérdésre tessék még válaszolni, mi a csudának élünk? Gyula bátyám már tudja bizonyosan. No, majd kitalálom tán valaha én is.

Addig pedig sok, sok boldogságot kívánok, még én se legyek okozója jelen soraimmal kellemetlen gondolatnak. — éljen Gyula bátyám boldogul.

Én ezért még az előbb ígért remekművet se teszem ide.

Csókolom számtalanszor édes jó Gyula bátyámat s írig szerető öccse Zsiga Bp. 01. 1/22. Tessék csókolni édesanyámékat helyettem

Zs.

Tekintetes Dr. Pallagi Gyula f.gimn. igazgató úrnak Kisújszállás Jász NK Szolnok.

Édes jó Gyula bátyám! Szász bátyánktól hallottam a minap, hogy Gy. b. a dobsinai jégbarlangba hűsöl s melegem lett rá az irigységtől. Quosquetandem tart még a bolyongás?

Mi itt úgy kiszáradtunk, hogy még el se tudjuk képzelni, milyen üdén, vidáman, milyen munkakedvvel térhet meg valaki a zordon Kárpátok fenyvesekkel vadregényes tájáról.

Mi itt csak azt tudjuk, hogy meleg van, az utcákat locsolják szakadatlan, s ennélfogva olyan gőz van, hogy nem csak az Andrássy úton nem látni végig, de ha az ember a Múzeum felé kacsint, nem is sejtí, hollehet az Arany szobra. Szegény Arany, ő magasan ül, s annyi gőzt nyelt, hogy mostanában állandóan fáj a feje, izzad is, alig győzi törölgetni a homlokát az inge ujjával.

Itt mindenki petyhüdt, fáradt, kedvetlen, — de azért úgy zúg az utca, olyan eleven, a villanyosok csengetnek, biciklisek, triciklisek sikoltoznak, vágat, rohan minden, népáradat tolong, gyerekek ordítanak: Friss Újság! — mondom, minden olyan eleven mintha csak én volnék petyhüdt, fáradt, kedvetlen, pedig úgy áll a dolog, hogy én még egész becsületes állapotban vagyok ezekhez a vánnyadt pestiekhez képest.

Hogy én hiszen falun lakom: Kispesten. Engem nem öl a lárma ott, de nem is nyelek gőzt, — csak port. S én naponként teszek turista kirándulást, csupa viczből gyalog szoktam kimenni és visszajönni, — azaz bejönni és visszamenni. Jövet-menet legalább 3 óra. Olyan is vagyok már mint egy járó gömböcz. Kezdek félni az agyonhízás rémétől. Kénytelen vagyok, — mint Byron úr, szűkebbre fogni a kosztom, — ezért aztán bármily őszintén sajnálom, le kellett mondjak a 1. reggeliről, 2. tízórairol, 3. ebédre. Hanem aztán az is igaz, ozsonakkor megeszem amit itt spóroltam.

Ma nagy úr vagyok. Én vagyok az osztályfőnök: azaz a m. kir. vallás és közoktatásügy minisztériuma III. osztályának a főnöke.

Úgy juték ilyen magasra, hogy az osztály többi tagjai 10-n, ki szabadságon van, ki kiküldetésben, ki megugrott, ki az „irattárba” (környéken fekvő korcs-mák) ment. Magam vagyok ide bent, Fel is használom az időt s dolgozok szorgalmasan az államnak; — ennek az érdeke t. i. hogy alattvalói boldogságára gondot viseljen. — S ehez tartozik nálam most a levél írás, épp úgy hozzátartozik, mint az, hogy ismét meghagytam a szakállam.

Hát én jó vakáció befejezést kívánok mind közönségesen azután pedétiglen csókolom az ángyomasszonyt meg hát Gyula bátyámat is

Zsiga

Posta bélyeg kelte 01 VIII/19 Budapest.

Eredeti Móricz-anyag (elsősorban levelek) még elég sok lappanghat a Román Népköztársaságban. Közismert az a nagy érdeklődés, amely Móriczban élt Erdély történelmi múltja és jelene iránt. Többször — huzamosabb ideig is — járt Romániában. Feltételezhető tehát, hogy az élő kortársak közül is többekkel levelezett. Az írásos anyag mellett azonban legalább olyan fontos volna összegyűjteni a Móriczcal kortárs írók, mint például Asztalos István, Jancsó Elemér, Kelemen Lajos, Kovács György, Kós Károly, Kőmíves Nagy Lajos, Molter Károly, Nagy István, Szabédi László, Szentinrei Jenő és mások emlékezetében élő emlékeket is.

Kosztolányi Dezső

Emil Isac levelesládájából eddig 18 levél és 2 távirat került elő Kosztolányi Dezsőtől: a legkorábbi 1914-es, a legkésőbbi 1934-es keltezéssel. A levelezés általános témája vers vagy más kéziratkészlet magyar, illetve román lapok részére. Van azonban olyan levél, illetve levélrészlet, amely lényeges mondanivalója miatt megérdemli a publikálást:

Kosztolányi Dezső levele Emil Isachoz.

Budapest, 1914 március 2.

Igen tisztelt uram,

Kedves felszólítására ma postára tettem három könyvem népszerű kiadását. Legjobban szeretem minden verseim közül *A szegény kisgyermek panaszait*. Elbeszéléseim közül a *Bolondok*-at. Ennyit mondhatok: nagy általánosságban.

Arra kérem, hogy a folyóirat illető számát küldje be nekem. Annyit tudok románul, hogy — szótárral — kisilabizálhatom a román írásokat.

Én is testvéri szeretettel köszöntöm önt, és vagyok híve:

Kosztolányi Dezső

(Borítékos levél, a boríték hiányzik.)

Részlet Kosztolányi leveléből.

Budapest 1914 június 2.

Kedves barátom,

Mindössze egyetlenegy olyan játékom van, egy egyfelvonásos mesejáték, amelyet évekkel ezelőtt írtam. Címe: a *Lótusz evők*. Azóta átdolgoztam s ebben az átdolgozott formában — kedves és megtisztelő felhívására — szívesen engedem át a román színháznak.

(Levélpapíron, boríték elkallódott.)

Kosztolányi Dezső levele Emil Isachoz.

Budapest 1918 július 12.

Kedves jó uram — megtisztelő kérésével zavarba hoz: három verset kell kiválasztanom. Vajjon melyiket szeretem a sok közül?

Tehát legyen: a *Mágia* című kötetemből a *Kisvárosi fotográfia*-t (a fuvolózó gyógyszerészsegéddel,) az *Őszi koncert*-ből (*Modern Könyvtár*) a *Gyümölcsös ősz*... kezdetűt és *Szegény kisgyermek panaszai*-ből a *Mostan színes tintákról álmodom* című részt.

Ezek az én tanácsaim, de ön tegyen kedve szerint, válassza azokat, melyekből román nyelven kihozhatja (?) az egyéniségemet, ammit... mert — úgy-e jól tudjuk poéták, mindig kettőn áll a vásár, a gondolaton, az érzésen és a nyelven.

Az *Esztenő* hamarosan kirukkol kedves tervemmel. Őszre legkésőbb. Akkor kérem támogatását.

Addig minden jót, sok sikert vállalatához. Vagyok igaz, jó híve:

Kosztolányi Dezső.

(Borítékos levél, de a boríték hiányzik. A Pesti Napló cégpapírján.)

Részlet Kosztolányi Dezső 1933. október 23-i leveléből.

„... *Én önmagamhoz vagyok hű amikor ifjúkori barátjaimhoz ragaszkodom.*”
(Borítékos levél, Kosztolányi Dezső céges borítékjával és pecsétjével.)

Részlet Kosztolányi 1933. december 5-én kelt leveléből.

„... *Egyre jobban ragaszkodom ifjúkori barátjaimhoz. Beléjük fogódzom az elmúlástól való féltében.*” „... *Márciusban lerándulok Marosvásárhelyre s akkor okvetlenül találkozunk.*”

(Borítékos levél Kosztolányi Dezső emblémájával ellátott levélpapíron, de a boríték elkallódott.)

Kosztolányi D. 1934. április 15-én kelt levele :

B a r á t o m, Díszítő jelző nélkül írom le ezt a szép szót, mert ön a költő, művész tudja, hogy a mi mesterségünkben a kevesebb több, mint a sok. Barátnak, testvérnek mutatkozott s ez legszebb és legtartalmasabb élményeim közé tartozik. Iggyekszem szeretetére méltó lenni. Hálás jó híve és tisztelője

Kosztolányi Dezső.

(Borítékos levél K.D. emblémájával ellátott levélpapíron, de a boríték elkallódott.)

Részlet K. D. 1934. május 15-én kelt leveléből.

... *egyébként új műtét után lábadozom. Drága Isac, legyen egészséges. A beteg ember tehetségtelen. Csak az egészséges az érték. Öleli: Kosztolányi Dezső.*

(K. D. emblémájával ellátott levélpapíron, a boríték elkallódott.

Gheorghe Isac tulajdonában, Emil Isac hagyatéka. Cluj.)

Az első és a harmadik levél Kosztolányinak saját verseiről tett önvallo-mása, mintegy önértékelése miatt érdekes ; a másodikat Emil Isac Adyhoz írott — s már előbb publikált — levelének Kosztolányihoz írott mása íratta meg Kosztolányival. A publikált néhány levélrészletből pedig a „Számadás”-kötet költőjének hangját halljuk ki — prózában: a már nagybeteg s szeretetre, emberi melegségre, barátságra vágyódó költő ír ezekben.

A Kosztolányi-kutatókat bizonyára érdekli, hogy a kolozsvári egyetem könyvtára őrzi alsó és felsőkameneczi nemes kosztolányi Kosztolányi Mór 1848—49-es honvédezredes önéletrajzának töredékét, valamint két levelének másolatát. Mivel a Kosztolányi-család egyik ősről van szó, írásait Kosztolányi életrajzához bizonynyal jól fel lehetne használni.

Babits Mihály

-tól eddig mindössze két levél került elő az Isac-hagyatékból. Irodalom-történeti jelentősége csak az egyik levélnek van. A harmadikként közölt Kosztolányi-levél testvérpárja ez és — bár keltezetlen — megírását ezért tehetjük 1918 nyarára. Jelentősége is ugyanaz, mint a Kosztolányi-levélé:

érdekes és jellemző írói önvallomás arról, hogy Babits 1918-ban mit látott legnagyobb értéknek a saját költészetéből.

Babits Mihály levele Isac Emilhez.

Igen tisztelt Uram,

Kedves levelének nagyon megörültem: mert sohasem éreztem annyira a kulturális testvériség demonstrálásának szükségességét, mint a háború óta és alatt!

Verseket nem akarok kijelölni: mert az a véleményem, hogy itt nem annyira az írónak, mint a fordítónak az ízlése fontos. Azaz kívánsága szerint mégis ide-írok 3 verscímet, azzal a kéréssel, hogy ne vegye őket tekintetbe, ha a saját ízlésének nem felelnek meg. Ezek: S u g á r (levelek Írisz Koszorújából c. könyvből); K é t n ő v é r (Herceg hátha megjön a tél is); R e c i t a t i v (Recitativ c. könyvből). — De valamennyinél nagyobb hatású volt a közönségre a H ú s v é t e l ő t t című (a Recitativból.).

Kérem uram, fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, és testvéri kézszorításomat.

Igaz híve

Babits Mihály

(Dátum nélkül. Borítékban elküldött levél, de a boríték nincs meg. Gheorghe Isac tulajdonában, Emil Isac hagyatékában, Cluj.)

*

Emil Isac levelesládája őriz még néhány — irodalomtörténetileg csupán jelentéktlenebb — levelet E m ő d T a m á s tól, I g n o t u s tól és S z é p E r n ő től. Az Emőd-levél első bekezdését Ady vonatkozásai, Ignotus levélét pedig az irodalom háború alatti helyzetére tett megjegyzése miatt publikálom:

Emőd Tamás levele Isac Emilhez.

„Budapest, 1938 augusztus.

Kedves Barátom,

Nem tudom Maga is szeretettel és jószívvel gondol-e rám s az együtt-töltött szép napokra, kedves Isac Emil, kedves régi Barátom, emlékező társam a közös fiatalság felejthetetlen idejére. Én mélyen meghatva emlékszem mindig sétáinkra, az együtt szőtt poétai álmokra, az „Ifjú Apáca”-ra, a cikkeire, verseire, s arra különösen, hogy a A Maga édesapja, Isac Aurel vitt keresztül Farkasnál a római jogi szigorlatomon...

Sok közös levelét, kártyáit őrzöm ma is, amelyeket annakidején Adyval írt nekem.”

A levél további részében Emőd Isac segítségét és támogatását kéri Vidor Ferike részére, aki romániai turnéra készült.

(Géppel írott levél, a boríték elkallódott.

Gheorghe Isac tulajdonában, Emil Isac hagyatékában.)

—

Most az irodalmi ítézés formáinak változását tanulmányozom. Nagyon sok érdekes tény van, nem tudom, sütök e valami okosat ki belőlük.

A Tanár Ur szíves jóakarátát továbbra is kéri

Nv. 1909. jan. 21.

hálás tanítványa

SzDezső

(RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára, Kovács Dezső levelesládájából.)

Kedves Bátyám!

Egy hét óta egyéves önkéntes vagyok. Itt már be is hívták az összes besorozott népf. korosztályokat. Nekem még nem kell bevonulnom, mert mint szükséges tanár vagyok felterjesztve. Nem tudom, hogy fog eldőlni a dolog. Mióta Ungváron vagyok olyan egészen különös változáson mentem át, hogy megközelítő magyarázatát sem tudom adni. Állandóan valami erős szuggesztio alatt vagyok, folyton mesék tódulnak rám és minden este muszáj firkálnom. S ami legfurcsább, hogy egészen idegennek érzem magam ezzel az új kiadásommal szemben. (?) Néha még a kezem mozdulása is idegenül lep meg.

Magánügyeim különben elég gyalázatosan állanak. De talán jön a világ vége. Nagyon szeretném, ha ezt a mostani küldeményt is kihagyás és változtatás nélkül lehetne belopni a Nyugatba.

Karácsonyra és Újévre őszinte jókívánataim. Szeretettel ölel legkevesébe marciális tisztelőd

Szabó Dezső

(RNK Akadémiája kolozsvári fiókjának könyvtárában 3. sz. részleg, volt Ref. Koll. könyvtára)

Kedves Erzsi, légy jó a következő kérdésekre felelni. A válasz nem sürgős. Ezt azért írom meg, hogy nyugodt, tiszta és nem érzelmileg hullámzó Balatonos feleleteket adj. Mert a mama temetéséről szóló leveleidben is éppen arról írtál legkevesebbet, amit voltaképpen tudni akartam. De hát ennél nagyobb baj is történt.

1. *Milyen háznál születtem, melyik a Jóska és a Gyula pontos halálozási dátuma (év, hó, nap), hány évesek voltak?*

2. *Születésemről a Meskó házig milyen rendben milyen házakban laktunk. Melyik házban kik voltak a velünk lakók és szomszédaink? (név, foglalkozás, gyermeke.)*

3. *Születésemről érettségimig kik jártak a házunkhoz, mama, tata, vagy a gyerekek barátai etc. (név, fogl. st.)*

4. *Ki volt a bábám, mit tudsz róla, mi mindenre emlékszel Pauline részéről?*

5. *Hogy hívták a környező uccákat?*

6. *Kik voltak a Szénucca, Holdvilág és szomszéduccák híres alakjai és miért?*

7. Milyen betegségekre és halálokra emlékszel a családjukban esetleges dolgokkal.

8. Hogyan és mire emlékszel gyermekkoromra, betegségenre, játékomra, játszótársaimra (kik voltak) első olvasásaimra, kikapásaimra, csínyeimre etc. etc.

9. Milyen gyermekkori osztálytársaimra emlékszel?

10. Mit tudsz a Mama és a Tata családjáról, rokonairól? (részletesen.)

11. Milyen szindarabokban voltunk legelőször?

12. Milyen tanítóim vagy tanáraim voltak vendégek nálunk milyen alkalmakkal?

13. Mi volt — mi minden — Árpád diákságától haláláig?

14. Honnan jött a Sz. Kis Bélák családja, hol és mi volt az apám, mit tudsz róluk.

15. Mit tudsz a Mama házasságelötti életéről?

16. Mi érdekesebb eseteket tudsz Tatáról?

A válaszok módszere:

1. Nem szégyelsz semmit, sem egyszerű származást, sem nyomorúságot. Az efféle úgy is ki fogják kutatni mások. Jobb, ha tőlem fogja kapni a közönség.

2. Egy egy pont körül huzamosabban rögzíted az emlékezedet, addig csak azzal a ponttal foglalkozol, jegyezzetel, aztán a jegyzetek emlékeit elrendezed. Pld. veszed a Bogdán házat, előhívsz minden odatartozó emléket (helyrajz, szobák, udvar, kert, ezek tárgyai, ucca, személyek, események etc. etc.)

3. Az adatok rendezésénél, válaszba sorolásánál kizársz minden érzelmi svungot és szívet, mert ez csak zavarja az emlékezet rendezését és a stílusod megértését.

A válaszra inkább 2 hónapig is várok, mert nagyon fontos, hogy minél részletesebb és több színt visszahozó legyen.

A műveim megküldése felől ne aggódj. Szept. végén olyan úton küldöm el, hogy biztosan hozzád ér.

Ölel

Dezső

(Nagyságos Szabó Erzsébet úrnőnek. Cluj-Kolozsvár 13. Strada Luneu Holdvilág u. 13. Románia.

Bélyegző: Budapest 926 aug. 28 — Cluj 29. VIII. 926.

Szabó Erzsébet kézírása: Mama halála után 3 lev.

R. K Akadémiája kolozsvári fiókjának könyvtárában 3. sz. részleg, volt RTK Kollégium könyvtára.)

A Kovács Dezsőhöz írott levélben a váradi tanárságig megtett életútjának kapjuk érdekes önértékelését; (egy másikban, amelyet itt nem publikálok, viszont arról vall, ami oly sok írásának a lírai színezetét adja, hogy a kolozsvári kollégium mit jelentett az életében.) Ungvárról bátyjához (a címzettet nem tudtam kideríteni) és Pestről testvérehez írott levele Szabó Dezső alkotóműhelyébe világít be. Különösen érdekes az ungvári levél, mert „Az elsodort falú” című regényében a háború alatti Ungvár élete

kitűnően sikerült ábrázolásának élményi alapjához visz közel beemünket.

A levelezésen kívül az Akadémia könyvtárában őrzik még Szabó Dezső gyermekkori verseit, naplóját és más fiatalkori írásait is.

*

Amint beszámolómból látni lehet, nem volt hiábavaló és eredménytelen a szűkebben vett Ady-anyagon kívül a XX. század néhány jelentős írójára is kiterjeszteni a kutatást. (Összesen *több mint ötven* irodalmi levél került elő — az Ady-leveleken kívül — és ezek között, mint láthattuk, több ún. „kulcs” levél van, amelyek az illető író pályája egy-egy szakaszának értékelése szempontjából igen fontosak.) Talán mondanom sem kell azonban, hogy ezzel korántsem fejeződött be a XX. századi irodalmi emlékek összegyűjtése. (Pl. Marosvásárhelyi látogatásom utolsó napján Molter Károly hívta fel a figyelmemet arra, hogy az ottani Kemény Zsigmond Társaság irattára is őriz ilyen anyagot.) Ellenkezőleg, éppen az volt a célom, hogy „feltérképezve” ezt a területet, felhívjam a romániai és a hazai kutatók figyelmét az itt adódó lehetőségekre. Az Ady-kutatás elsődlegessége és az időhiány mellett munkámban már csak azért sem törekedhettem teljességre, mert töretlen úton jártam: előbb a jó nyomot kellett megtalálnom, hogy azon elindulva értékes eredményhez jussak. A XX. századi magyar irodalommal foglalkozó hazai és romániai kutatók közös feladata most már, hogy tervszerű munkával összegyűjtsék a Román Népköztársaságban a századunk magyar irodalmára vonatkozó összes irodalmi emlékeket.

REZUMAT

Varga József, aspirant al științei literaturii la Universitatea din Budapesta, în toamna anului 1954 a întreprins o călătorie de studii de două luni în RPR. Scopul de căpetenie al acestei călătorii a fost ca, în vederea ediției critice a operei lui Ady, să strângă acel material de publicistică, corespondență și alte monumente literare ale lui Ady, care se află în RPR, în afară de aceasta el voia să se informeze dacă — pe lângă materialul privitor la Ady-se mai află în RPR și alte monumente literare relative la literatura secolului al XX-lea. Activitatea de cercetător și-a desfășurat-o în biblioteci și arhive; pe lângă aceasta avea discuții personale cu contemporanii, primind în același timp un material presios și din colecții particulare.

În primul capitol expune materialul literar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de care dăduse în cursul cercetărilor, mai mult din întâmplare. Publică mai multe scrisori, una fiind a lui Arany, două ale lui Petelei și încă una de Mikszáth.

În capitolul al doilea monumentele literare din secolul al XX-lea le grupează după autori. Locul de frunte îl ocupă Ady Endre. Varga József își repartizează materialul după localitățile unde sta scriitorul: Zalău, Oradea, Cluj. Cercetările s-au încheiat cu un succes considerabil: în Gazeta de Oradea, anul 1901, semestrul II, s-au descoperit 118 articole scrise de Ady și necunoscute pînă în prezent. Talentul poetic al lui Ady s-a dezvoltat abia mai tîrziu: înainte realizase lucruri însemnate ca jurnalist. Articolele aflate sînt foarte însemnate din punctul de vedere al încheșării metodelor de jurnalist, precum și al evoluției sale ideologice. S-a dat de foarte multe scrisori de ale lui Ady: dintre acestea merită un interes deosebit corespondența lui Ady Endre purtată cu Emil Isac. Scrisorile acestea sînt un foarte frumos exemplu al progresistelor raporturi literare romîno-maghiare de la începutul secolului nostru. Ar însemna un mare ajutor pentru istoria literaturii maghiare dacă istoricii literari romîni ar clarifica princip'al și ar prezenta cu datele necesare tendințele literare progresiste romînești de la începutul secolului al XX-lea. În schimb și istoricii literari maghiari au sarcini mari în acest domeniu. Dacă istoricii literari ai celor două țări rezolvă problema aceasta, ne vom putea orienta mai clar în această perioadă de o deosebită importanță a trecutului nostru literar.

În cele ce urmează, Varga József publică scrisori de Mór'cz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Emőd Tamás, Ignó'us Hugó, Oláh Gábor, Szép Ernő și Szabó Dezső; scrisorile acestea dau informații asupra vreunei perioade însemnate din evoluția fiecărui scriitor. Pe lîngă publicații, se dă mereu un sumar al rezultatelor obținute în cercetări. (Kosztolányi, Babits și Emőd Tamás și-au adresat scrisorile lui Emil Isac.)